

BAGYINSZKI PÉTER ÁGOSTON OFM

A teológiai ismeretelmélet mai útjai

Boldog John Henry Newman teológiai örökségét áttekintő kiváló művében Avery Dulles bíboros írja: Newman „legidőtállóbb hozzájárulása a teológiához arra a területre esik, amit ma fundamentális teológiaként ismerünk. Newman nem csupán apologéta és konstruktív vitapartner volt, hanem a teológiai módszertan kivételesen eredeti felderítője is.”¹ Az 1890-ben, 89 évesen elhunyt konvertita bíboros szellemi örökségének súlyponti részét – még pontosabban körülhatárolva – a teológiai ismeretelmélet (episztemológia) témakörében helyezhetjük el. A következőkben e terület II. Vatikáni Zsinat utáni útkereséséről kívánunk vázlatos áttekintést adni, az elmúlt húsz év témát feldolgozó angolszász tankönyvirodalmából kiindulva. Mivel ezek a munkák mind adósai Newman témavázlatainak, hasznos lesz bevezetőként a modernkori angol egyházatya mondanivalójának fontos hangsúlyaival megismerkednünk.

NEWMAN MINT A TEOLÓGIAI EPISZTEMOLÓGIA MENTORA

Az idős, már anglikánból katolikussá lett Newman² episztemológiai látásmódjában az Egyház meghatározó apostoli kezdetei és kortárs empirikus-spirituális valósága között a hívő közösség mindenkor hittudata képviseli az eleven kapcsolatot, dinamikus folytonosságot. Az üdvtörténeti zarándokútját járó Egyház hittudata nem gyökértelen valóság, hiszen az Egyház alapításával egybefonódó kinyilatkoztatás-esemény alapozza meg azt, amely kezdethez egyszerre vezet

¹ AVERY DULLES SJ: *John Henry Newman*, Continuum, London – New York, 2002, 150. Ugyanezen mű 5–7. fejezetei adnak részletes kifejtést Newman teológiai episztemológiájának kulcspontjai kapcsán a következő összefoglalóhoz.

² Newman életútjáról magyar nyelven kiváló áttekintéssel szolgál NEMESHEGYI PÉTER SJ: *John Henry Newman vándorútja*, Szent István Társulat, Budapest, 2010.

vissza minket a Szentírás és a Szenthagyomány tanúsága. Fontos hangsúlyozni, hogy önmagában a Szentírás és a Szenthagyomány egyike sem azonosítható az Isteni Ige kinyilatkoztatásban feltáruló misztériumával. Igaz azonban, hogy a megváltásban kapott új élet titka e Szentlélek működésével különleges módon átjárt tanúkon keresztül hozzáférhető a számunkra. Newman episztemológiai vázlatában fontos mozzanat az, hogy a Szentírást és a Szenthagyományt két párhuzamos „csatornaként” szemlélő újkori nézetekkel szemben azok elválaszthatatlan és egymást átjáró (perichoretikus) egysége mellett foglal állást. Ez az álláspont a protestáns környezetből származó szerzőnek azt a patrisztikus szemlélettel egybecsengő, egzisztenciális tapasztalatát tükrözi vissza, hogy önmagában a Szentírás kalauzolásával csak nehézkesen tudta megtalálni az annak teljes értelméhez, a hitbeli teljesség bizonyosságához vezető utat. Ennek a bizonyosságnak a megtalálásához Newman szükségesnek tapasztalta az Egyház hittudatában élő Hagyománynak a vezetését is, amelyet a krisztusi tanítvány-ság lelkiületének felöltésében, és így az Írás teljes értelmének megragadásában nélkülözhetetlen forrásnak tekint.

A keresztény élet és a teológia egyszerre táplálkozik a Szentírás és a Szenthagyomány Isten Igéjét közvetítő tanúságából, miközben az Egyház egyetemes hittudatának³ tekintélyt hordozó szellemi valóságával áll élő kapcsolatban. Az egyháztörténet legkritikusabb helyzeteiben ezen hittudat tévedhetetlen megnyilatkozásainak „hangja” az egyházi hierarchia doktrinális útmutatása. Newman katolizálásában kulcsszerepet játszik a patrisztikus kor egyházának „teológiai hittudatával” való találkozás is. Az Egyház életének első századai Newman számára nemcsak a látható egység történelmi lehetőségét garantálják, hanem – a teológia első virágkorán keresztül – annak igazi természetére is rámutatnak. Newman a teológus egyházatyák tanítványa, amikor a teológiát az Isten Igéje előtti elcsendesedésként, kegyelem által kérielt érzékenységekben adott válaszként, az Egyház hittudatával való összhang kereséseként és az Igazsággal való misztikus kapcsolatként közelíti meg. Korának az intézményi Egyházat egyoldalúan előtérbe állító tendenciáival találkozva Newman világosan kiáll a katolikus hagyomány teológiai hangsúlyai mellett. Egy teológiatörténeti zsákutcát jelentő korabeli felfogás szerint

³ Newman egyháztanának hangsúlyos pneumatológiai dimenziója jut kifejezésre a hittudat (*phronesis*) patrisztikus eredetű fogalmának és a *sensus fidei fidelium* egész teológiatörténetet végigkísérő egyháztani szempontjának előtérbe kerülésével. A konvertita bíboros sajátos hozzájárulása e terület teológiájához a tanításban való kreatív hűséget megalapozó „helyes következtetési érzék” (*illative sense*) gondolatának kidolgozása. A témakör történeti áttekintéséhez Daniel J. Finucane, a szisztematikus áttekintéshez Ormond Rush munkái adnak megbízható eligazítást.

a Szentírásra és Szentagyományra alapozott teológiai kutatás önmagában elvileg sem vezethet el az Igazsághoz, mert a teológiában semmi sem lehet bizonyossággá, amíg azt a hitletétemény értelmezésére hivatott formális tanítói tekintély meg nem erősíti.⁴ Ezt ellenpontosza Newman hangsúlyozza a felismert igazságban való bizonyosság hozzáférhetőségét minden keresztény és minden teológus számára, amelyet a hitérzék és a Tanítóhivatal benső kapcsolata alapoz meg. Ismét csak személyes, a Katolikus Egyházba vezető igazságkeresésének drámai útján szerzett tapasztalatai tájolják be Newmant, amikor a patrisztikus kor teológiai életét és a korabeli hierarchia tanítói megnyilatkozásait tanulmányozva sok kortársánál elmélyültebb, árnyaltabb képet alkot a teológiai szabadságról és a tanítói hivatalnak az Egyház egészében betöltött, az egység szolgálatában álló szerepéről. Ennek az árnyaltabb képnek a legsajátosabb vonása, hogy az Egyházat tanító (*docens*) és tanuló (*discens*) részekre széthasító egyoldalú szemlélettel szemben Newman rámutat az Egyháznak a keresztség szentségében és a Szentlélek működésében gyökerező lényegi egységére is. Az ezen egységből fakadó – a laikus közösség, a teológusok és a hierarchia képviselőinek kölcsönös, dinamikus egymásra utaltságára épülő – egyháztan képezi Newman teológiai episztemológiájának alapvetését. Kijelenthetjük, hogy az egyháztan hitbeli ismeretekkel kapcsolatos, noetikus dimenziójának ez a mély összefüggésekre rávilágító, koherens szemlélete, és a szerző elméletet és életet folytonos dialógusban tartó tanúságtétele együttesen olyan „modern egyházatyává” avatják John Henry Newmant, akinek hangsúlyai több fent jelzett kulcsponton beépültek a II. Vatikáni Zsinat teológiai episztemológiáról szóló tanításába.

A TEOLÓGIAI ISMERETELMÉLET MODERN KONTEXTUSA

A modernitás a természettudományos világkép, a történelmi tudat és a filozófiai szkepszis előtérbe állításával új klímát teremtett az emberi tudás természetét, eredetét és érvényességét vizsgáló episztemológiai elméletek számára. Bár az ilyen irányú vizsgálódásnak a kezdetei már az antik görög filozófiában is megvannak, az ismeretelméleti, majd tudományelméleti érdeklődés a XVI. századot

⁴ A XIX. század második felétől a Római Teológiai Iskola képvisel ilyen típusú álláspontot Johann B. Franzelin SJ-től Louis Billot SJ-n át egyre erősödő mértékben. E folyamat eredményeként évtizedeken keresztül tapasztalható volt a zavar, ami a Szentagyomány és a Tanítóhivatal azonosításából fakadt. Ez az azonosítás a kinyilatkoztatás és az Egyház kapcsolatának súlyosan deformált felfogását eredményezte, mely teológiai kisiklás korrekciója a fundamentális teológia feladata lett.

követően egészen új kontextusban és korábban nem tapasztalt intenzitással tör magának utat Európában.⁵ Az episztemológiai bizonyosság keresése már a modernitás genezisének is, és később, a kifejtet egész folyamatában jelen van, és fontos ösztönzés a modern világ és a kereszténység összetett kapcsolatrendszerének minden lényeges pontján. Ebből érthető, hogy a filozófiai ismeretelmélet kifejlődésével párhuzamosan a teológia számára is központi jelentőségűvé vált, hogy számot adjon ismeretforrásainak természetéről, eredetéről és az érvényességükkel kapcsolatos kérdésekről.

A teológiai ismeretelmélet sajátos kérdésköre onnan ered, hogy az üdvtörténet középpontját képviselő Krisztus-eseményben a „hit szeme” többet érzékel, mint a hit nélküli vizsgálódás. Ennek a többletnek a tartalmát teszi jelenvalóvá a Szentírás és a Szentagyomány tanúsága, amelyekre együttesen hitletéteményként utal a teológiai szóhasználat. A kinyilatkoztatás történelmileg valósul meg, és üdvtörténeti horizonton tárul föl az azt befogadó ember számára. A hitletétemény és a recepció szempontjai az Egyház hittudatának üdvtörténeti jelenében, a tanítóhivatali megnyilatkozásokban, az Egyház élő hitében találkoznak. A teológiai episztemológia a hit ismeretanyagának a történelmi és egyházi hivatkozási helyeit (*locusait*), és azoknak az Egyház noetikus életében betöltött szerepét vizsgálja.⁶

MELCHIOR CANO ÖRÖKSÉGÉNEK ÉRTÉKEI ÉS KORLÁTAI

Melchior Cano OP (1509–1560) *De locis theologicis* (Salamanca, 1563) című úttörő munkájában a nyugati egyházszakadás nyomán kialakult zűrzavar közepette szükségesnek látta a katolikus teológia *locusainak* rendszerező számbavételét. Cano összesen tíz ilyen teológiai érvelés hivatkozási helyéül használható *locust* különböztet meg. (1) a Szentírással és (2) a Szentagyománnyal (apostoli hagyománnyal) kezdve, amelyeket különleges tekintély illet meg, további öt „sajátosan teológiai” *locust* említ, amelyek az Egyház hittudatának különböző megnyilatkozásait tartalmazzák. Ezek a következők: (3) a hívők egész testületének hitérzéke, (4) a zsinatok, (5) a római egyház és a pápa tekintélye, (6) az

⁵ Vö. HENRY LE ROY FINCH: „Epistemology”, in Lindsay Jones (ed.): *Encyclopedia of Religion*, Vol. 4., 2nd ed., Macmillan, Detroit, MI, 2005, 2818–2820.

⁶ A teológiai ismeretelmélet fejlődésének egészéről vázlatos áttekintés olvasható a következő helyen: GERHARD LUDWIG MÜLLER: *Katolikus dogmatika. A teológia tanulmányozásához és alkalmazásához*, Kairosz, Budapest, 2007, 6–13.

egyházatyák, (7) a teológusok és kánonjogászok állásfoglalásai. A sajátosan teológiai hivatkozási helyeket Cano kiegészíti három olyannal, amelyek a teológiai vizsgálódást beágyazzák (8) a természetes ész horizontjába, (9) a filozófia és a jog ismeretanyagának struktúráiba, valamint (10) a történelem és az „általános emberi hagyomány” rendjébe. Ezekből a különböző tekintéllyel rendelkező teológiai tanúsító fórumokból kell szerkeszteni minden teológiai érvelést.

A teológiáról Cano az euklideszi geometria statikus és elemi állításokból építkező tudományeszménye szerint gondolkodik. A *locus*okat a kinyilatkoztatásban kapott axiómák elérési helyének tekinti, amelyekből logikai úton kell levezetni a *doctrina*, vagyis az üdvösségre vezető keresztény tanítás egészét. E teológiai módszertan és ismeretelmélet rendkívüli teológiatörténeti befolyását az is jelzi, hogy Melchior Cano könyve 1890-ig harminc újabb kiadást ért meg és a XX. század közepéig domináns módszertani-episztemológiai elméletnek számított.⁷

Érdemes alaposabban megvizsgálnunk – a nagy befolyásának megfelelően – e rendszer előfeltevéseit, egyoldalúságait, hiányosságait és korhoz kötöttségét is. Ilyen hiányosság például, hogy a hatékony és éles kategorizálás nem vesz tudomást a Szentírás és a Szenthagyomány belső összetartozásáról, és az e kettő helyes értelmezéséről tanúskodó Tanítóhivatal hitletéteményéhez fűződő árnyalt viszonyáról. Ahogy Newman episztemológiájának bemutatása során ezt már jeleztük, ezeknek a tisztázatlanságoknak később nehezen orvosolható következményei lettek az Egyház életében. További hiányosság Cano szintézisében, hogy a teológiát egyoldalúan csak mint *scientiát* közelíti meg, miközben azt hagyományosan a *sapientia* tudásformájába szokás besorolni. Később ezzel kapcsolatban is problémák jelentkeznek, amikor az újkori tudományossággal való viszonyában a teológia nehezen találja saját önazonosságát.

Alapvető problémát jelent a *locus*ok rendszerében és kezelésében érvényesülő, a misztérium megközelítését jogi formákba öntő szemléletmód is. Ez vezet később ahhoz, hogy a korábban induktív utat követő teológiai gondolkodás az újszolasztika időszakában egyoldalúan deduktívvá alakul át: a teológiai tárgyalásban az Egyház tanítói tekintélyével megalapozott tétel szerepel kiindulásként, amit a többi „teológiai hely” szükség esetén alátámaszthat. Végül a történelmi tudat előtérbe kerülésével párhuzamosan Melchior Cano rendszerének azon hiányossága is megoldást követel, hogy a *locus*ok statikus rendszerező szemlélete nem ágyazza be a „teológiai helyeket” szervesen az Egyház üdvtörténeti valóságába. Az egyháztani reflexió sajnálatosan felszínes marad, a liturgia ta-

⁷ Vö. JARED WICKS: „Luoghi teologici”, in René Latourelle – Rino Fisichella (eds.): *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Cittadella, Assisi, 1991, 645–647.

núsága sem szerepel a *locus*ok között, pedig éppen a liturgikus ünneplésben élő Egyház maga a többit megalapozó voltaképpen „teológiai hely”.

KRÍZIS: MEGÚJULÁS ÉS FOLYTONOSSÁG

Három évszázad múltán, a felfokozott történelmi tudatosság és racionalizmus korában, a felsorolt korrigálatlan hiányosságok erősen hozzájárultak ahhoz, hogy a teológia saját identitásában meginogva belesodródott a „modernista válságba”. A felszínen tragikus drámaisággal kipattanó feszültségeken túl, a II. Vatikáni Zsinatot megelőző évszázadban éppen a canói *locus*ok kezelésének és egységes szemléletének újragondolására összpontosítanak azok az egyensúlyt kereső, hitérzék-ből táplálkozó teológiai megújulási mozgalmak, amelyek fontos meglátásaira majd a zsinat tekintélye mondja rá a Tanítóhivatal igenjét. Elegendő itt az első két *locus* teológiai hivatkozásként való kezelését elemző biblikus és patrisztikus mozgalomnak, valamint a tanítóhivatali megnyilatkozásokat a tanfejlődés horizontjában vizsgáló kutatásnak a ma is megkerülhetetlen eredményeire gondolnunk. Tágabb összefüggésben még a „keresztény filozófia” megújításával kapcsolatos erőfeszítések is ebből az episztemológiai egyensúlykeresésből érthetők. Amikor a zsinat kijelenti, hogy „[a] Szentagyomány és a Szentírás [...] szorosan összefonódik és átjárja egymást. Ugyanabból az isteni forrásból fakadván mindkettő, egyesülnek és azonos cél felé tartanak” (DV 9), akkor a korábban Newman és a Katolikus Tübingeni Iskola által is jelzett episztemológiai egyensúlyhoz való visszatérés szükségességéről van szó. Hasonlóan fontos a kinyilatkoztatás elsődleges tanúi és a magisztérium vonatkozásában a zsinat azon megállapítása, mely szerint a „Tanítóhivatal nem Isten szava fölött, hanem annak szolgálatában áll, csak az áthagyományozottat tanítja” (DV 10). Ismerve az újszolasztikus időszaknak azokat az egyházi jelenségeit, melyeknek a szöveg a gondos helyretételét célozza, a *Dei Verbum* dogmatikus konstitúció egésze – az egyháztani alapvetésül szolgáló *Lumen gentium* dokumentummal a háttérben – a megelőző, egyensúlyvesztett időszak episztemológiai korrekciójaként és továbbvezető útmutatásként olvasható.

A zsinatot követő negyedszázad a teológiai episztemológia számára a Melchior Cano-i rendszertől való kimért távolságtartás és az egyensúlyok „finomhangolásának” időszaka. A teológusok figyelme a hiteles megújulást segítő történeti irodalom, az újkort megelőző gyakorlat, illetve az ezt feldolgozó szakirodalom felé fordul. Úttörő próbálkozások is születnek, így például Bernard Lonergan SJ (1904–1984) rendszerező munkássága, amely az empirikus tudományos módszertan teológiába való átültetésére tett kísérletet, kiemelkedik a canói rendszer lehetséges

alternatíváinak vizsgálatában. Az újrhangolt episztemológiai irányvétel a jogi szellemiségű forráshasználat és szemlélet helyett az üdvtörténeti látásmódból indul ki: a Hagymány fényében olvasott Szentírást, mint „a teológia lelkét” (DV 24), normatív kiindulópontnak tekinti. Az egyes hitigazságok értelmét pedig az egyházatyák és a dogmafejlődés útját végigkövetve törekszik megérteni (vö. OT 16). Az újkori tudományosság szakterületenkénti differenciálódásával párhuzamosan a Szentírást, a Szenthagymány és a Tanítóhivatal, mint a teológiai ismeretek más-más természetű vonatkozási helyei is szakosodott figyelmet kapnak. A teológia akadémiai megjelenése mellett (*scientia*) új hangsúly kerül a diszciplína tudásanyagának bölcsességi karakterére (*sapientia*), és egyházi beágyazottságára. A teológiai episztemológia lassan kikristályosodó megújult felfogása képes arra is, amiben elődje markáns kudarcot vallott: képes a teológiai iskolák pluralitásának tényét konstruktívan kezelni.⁸ Bár a mechanikus módszertan uniformizált megközelítésmódja lényegileg idegen a teológiai ismeretelmélet e régi-új felfogásától, a teológiai episztemológia és módszertan alapkérdései továbbra is válaszra vártak.

A TEOLÓGIAI ISMERETELMÉLET TANKÖNYVIRODALMA

Az újkori angolszász gondolkodás erős episztemológiai irányultságának ismeretében nem meglepő a teológia hasonló irányú, elmélyült érdeklődése sem angol nyelvterületen. John Henry Newman és Bernard Lonergan, a teológiai ismeretelmélet és módszertan két kimagasló teoretikusa is angol nyelvterület szülőltte. Ennek fényében várható is volt, hogy a szárnyát lassan bontogató, új szempontok szerinti episztemológiai bevezetést kínáló tankönyvirodalomnak a legjava is angolul íródik. Az utóbbi két évtizedből kiemelkedik Aidan Nichols

⁸ A NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG *Az egy hit és a teológiák sokfélesége* című, 1972-ben közreadott dokumentuma leszögezi: „A hit kifejezésének egysége és sokfélesége végső soron Krisztus misztériumán alapszik. E misztérium az egy Főben történő egyetemes összefogás és kiengesztelődés misztériuma (vö. Ef 2,11–22), és így meghaladja a történelem bármely korszakában történő kifejezések lehetőségeit. Ezért nem fogható kimerítő gondolatrendszerbe (vö. Ef 3,8–10). [...] A hit igazsága a hit történelmi vándorlásához kötődik Ábrahámától Krisztusig és Krisztustól az Ő végső eljöveteleig. Következésképpen az igazhitűség (ortodoxia) nem egy gondolatrendszer (szisztéma) elfogadása, hanem a hit vándorlásában és így az Egyház *énjében* való részvétel. Az Egyháznak ez az *énje* az időközön keresztül létezik, és a credo valós alanya.” (Nemeshegyi Péter SJ fordítása a Távlatok „Magyar Papi Egyesség” című mellékletének 1998., Péter-Pál ünnepi számában.)

OP angol, valamint Jared Wicks SJ és Richard Gaillardetz amerikai teológusok munkássága, amelyek összehasonlító bemutatására az alábbiakban kerül sor. E három szerző tankönyvei a fent felvázolt episztemológiai megújulási folyamat fősodrához tartoznak, és lényegében a Melchior Cano-i örökség II. Vatikáni Zsinat fényében való újrafeldolgozását tűzik ki célul.

Az itt vizsgált könyvek jól elhatárolhatók olyan párhuzamos munkáktól az angolszász világ határain kívül és belül, amelyek csak részlegesen oldották meg a feladatot, vagy nem a canói episztemológiai hagyomány újratárgyalásának vonalába tartoznak. Német nyelvterületen Wolfgang Beinert, olasz nyelvterületen Donath Hercsik SJ nevei említhetők olyan szerzőkként, akik más-más megközelítésben ugyan, de vállalkoztak a feladat legalábbis részleges megoldására.⁹ Angol nyelvterületen Roger Haight SJ példa olyan szerzőre, aki „szimbólum-

⁹ WOLFGANG BEINERT: „Theologische Erkenntnislehre” (in Wolfgang Beinert: *Glaubenszugänge. Lehrbuch der Katholischen Dogmatik*, I. kötet, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1995, 46–197.) című tanulmányában foglalkozik legalaposabban a teológiai ismeretelmélet kérdéseivel. E tanulmány magyar nyelvű feldolgozása megtalálható VÁRNAI JAKAB és BAGYINSZKI ÁGOSTON *A kinyilatkoztatás és a hit* (Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2010) című főiskolai jegyzetében. Beinert tárgyalásának gyenge pontja, hogy Cano *locusait* öt teológiai helyben összefoglalva (Szentírás, Hagyomány, Tanítóhivatal, akadémikus teológia, hívők hitérzéke) azokat továbbra is egymás mellé rendelten kezeli, nem domborítva ki az elsődleges tanúkat (Szentírás és Hagyomány) és az azok aktualizálásában fontos szerepet játszó értelmező fórumokat (Tanítóhivatal, akadémikus teológia, hívők hitérzéke) sajátos kapcsolatát. A hívők hitérzékének ilyen, Canótól átvett besorolása kérdéses a kortárs egyháztan összefüggésében. – A közelmúltban, a Gergely Egyetem Teológiai Karának dékánjaként súlyos betegségben fiatalon elhunyt, kolozsvári születésű DONATH HERCSIK SJ: *Elementi di teologia fondamentale: Concetti, contenuti, metodi* (Edizioni Dehoniane, Bologna, 2006) című egyetemi jegyzetének tárgyalása több ponton is szakit elődje, Jared Wicks SJ felfogásával, ám – ahogy ezt a szerző a bevezetőjében maga is elismeri – nem jut el koherens rendszer kidolgozásáig. Hercsik műve nem éri el sem Nichols, sem Wicks, sem Gaillardetz könyvének rendszerező mélységét. Hercsik *Dei Verbumot* kommentáló tárgyalásának menete leginkább Gaillardetzére emlékeztet, de három lényeges fogyatékkal: (1) Hercsiknél teljesen hiányzik az egyháztani beágyazás, ami a Gaillardetz-könyv egyik fő erénye; (2) a tárgyalás struktúrája egy szintre helyezi a kinyilatkoztatás tanúinak tekintélyét az Egyház értelmező fórumainak tekintélyével; (3) Hercsik, miközben következetesen hivatkozik a Szenthagyomány normatív tekintélyére, végtelenül elhanyagolja e Hagyomány fundamentális teológiájának kidolgozását, amikor az erről szóló fejezet mindössze hatodát teszi ki a Szentírásról szóló hasonló fejezetnek. Az itt felhasznált bibliográfia is jelzi, hogy ez a legkevésbé kidolgozott pontja a könyvnek, hiszen a Gergely Egyetem fundamentális teológiai licenciátusi fokozatáért vizsgáló

episztemológiája” kidolgozása során szélsőségesen eltávolodott a canói hagyománytól és ezzel 2005-ben a Hittani Kongregáció bírálatát is magára vonta.¹⁰ Mivel az episztemológiai kérdések sokszor a katolikus teológia identitását, az Egyház misztériumában gyökerező önazonosságát érintik, ezért kényes feladat a különböző teológiai iskolák sokféleségükben egységes örökségének érett szintézisbe hozása.

Pozitív megközelítésben annak elemzését, hogy pontosan milyen kritériumoknak kell megfeleljen egy korszerű, katolikus teológiai episztemológia, Avery Dullesnek köszönhetjük.¹¹ Dulles szerint a mai akadémiai közegben a tudományelméleti alapkérdéseket az interdiszciplinaritás és a „poszt-kritikai” klíma szempontjaira tekintettel kell körülhatárolni. Ugyanakkor ehhez az identitáshoz az egyházi-liturgikus közeg és a teológus személyes hitbeli elkötelezettsége is szervesen hozzátartozik. A Szentírás és Szenthagyomány, valamint a szakértelem értelmezői és az egyházi hierarchia hitletéteményről tanúskodó szerepének a kérdései csak ebben az összefüggésrendszerben vizsgálhatók megfelelően. Arra is fontos tekintettel lenni, hogy szigorúan teológiai okokból is foglalkozni kell a keresztény felekezeti széttagoltság kérdéseivel az ismeretelmélet vonatkozásában. Dulles kísérlete Newman szellemi örökségének a XX. század végének szellemi klímájába való átültetésére olyan módon is termékenynek bizonyult, hogy abból kiindulva nemzetközi konferencia foglalkozott a teológiai episztemológia aktuális kérdéseivel.¹²

hallgatók a könyv kiadásakor érvényben lévő *Tesario*-jában a Hagymányt tárgyaló bibliográfiának is csak töredéke szerepel Hercsik hivatkozásaiban.

¹⁰ ROGER HAIGHT *Dynamics of Theology* (Orbis Books, Maryknoll, NY, 1990, átdolgozva: 2001) című műve példa egy olyan megközelítésre, amely a történetiség-problémával való radikális összeütközésre hivatkozva szinte újradefiniálja a teológia természetét. Ez a transzcendentális és történeti módszerek, valamint a teológia társadalmi-politikai dimenziójának összegyűrásából származó megközelítés a teológiát a valóság kreatív értelmezésének látja a keresztény szimbólumok fényében. Haight a következő kulcsfogalmak szerint tagolja művét: hit, kinyilatkoztatás, Szentírás, vallási szimbólumok, módszer. A könyv gondolatmenetéből hiányzik az elmélyült reflexió a teológia egyházi természetére vonatkozóan. Bár a Vatikán internetes honlapján is megtalálható *Notification on the book “Jesus Symbol of God” (2004)* című dokumentum nem közvetlenül az általunk vizsgált könyvvel foglalkozik, annak első része kifejezetten Haight metodológiáját elemzi, amely metodológia Haight szerint krisztológiájához is alapvetésül szolgált.

¹¹ Vö. AVERY DULLES SJ: *The Craft of Theology*, Crossroad, New York, NY, 1992.

¹² Vö. PATRICK W. CAREY: *Avery Cardinal Dulles, SJ: A Model Theologian, 1918–2008*, Paulist Press, New York – Mahwah, NJ, 2010, 438.

A három kiválasztott angolszász tankönyvszerző munkája Dulles szempontjai alapján kiemelkedik a sorból. E három kötetet, mint a kortárs katolikus teológia episztemológiai kihívásaira tankönyvi szinten sikeresen válaszoló, időrendi sorrendben egymásra is reagáló munkákat hasonlítjuk össze a következőkben.

Aidan Nichols OP: A KATOLIKUS TEOLÓGIA „FORMÁJA”

Nichols tankönyve¹³ úttörő vállalkozás az itt vizsgált munkák sorában. A könyv a teológiai ismeretelméletbe bevezető kurzusok jegyzetanyagát szerkeszti egybe, nem tartalmi, hanem „formai”, tudományelméleti kérdésekre helyezve a hangsúlyt. A kurzusok anyagának *ad hoc* jellege a könyv szerkezetének szembeötlő aránytalanságait is magyarázhatja.

A szerző Melchior Canónak a tágabb megközelítését kívánja érvényesíteni, amikor egy önálló, a filozófiának a teológiában betöltött szerepével foglalkozó, valamint egy elnagyolt történeti áttekintést nyújtó fejezetet is beiktat az alaptematikába. Ez a két túlsúlyos fejezet a kidolgozás minőségében a többinél kevesebb figyelmet kapott, miközben összesen az egész könyv terjedelmének (374 oldal) közel felét teszi ki. Ennek az aránytalanságnak a következménye lehet az is, hogy a Szentírás és a Hagyomány fundamentális teológiai tárgyalása mellett nem marad hely a Tanítóhivatal szerepének megtárgyalására. A II. Vatikáni Zsinat isteni kinyilatkoztatásról szóló dokumentumának (*Dei Verbum*) fényében a könyv legkomolyabb hiányossága, hogy az egyházi hierarchia hitletétemény mellett tanúskodó küldetésének elemzésével Nichols egyáltalán nem foglalkozik. Ezt a hiányosságot a Szentszék és a teológusok kapcsolatának lehetséges módozatairól szóló 13 oldalas alfejezet sem képes pótolni.

Nichols könyvének ugyanakkor kiemelkedően hasznos elemei is vannak a többi vizsgált munkával összehasonlítva. Feltétlenül ilyen a Hagyomány teológiai fogalma és a hívők hitérzékének szerepe közti kapcsolatot megvilágító alfejezet, amely a Szentléleknek a teológiai megismerésben betöltött szerepét húzza alá. Hasonlóan fontos hangsúly Nichols könyvében a teológia és a személyes, illetve közösségi tapasztalat összefüggéseinek tárgyalása. Érdekes pontokat vet fel a teológiai tevékenységhez szükséges *habitus*, és a teológia mint tu-

¹³ Aidan Nichols OP: *The Shape of Catholic Theology*, The Liturgical Press, Collegeville, MN, 1991.

dományág feladatait körüljáró, bevezető fejezet is. Nichols témához adott első vázlatát a későbbi szerzők kritikusan és konstruktívan továbbgondolták.

JARED WICKS SJ: A TEOLÓGIA MESTERSÉGÉNEK MŰVELÉSE

Jared Wicks SJ munkája¹⁴ is a szerző évtizedes oktatói tevékenységének gyümölcse, amellyel kifejezetten Melchior Cano szellemi öröksége és a kortárs teológia igényei között kíván közvetíteni. Wicks könyvének erős oldala a forrásként szolgáló szövegek bemutatása, gyenge oldala a rendszerező és egyháztani tárgyalás. A korábbi episztemológia újragondolását a szerző azért látja szükségesnek, mert az egyes teológiai helyek történeti szempontja is érzékeny, korszerű kezelésében a XX. század teológiája alapvető felismerésekre jutott, és ezeknek a felismeréseknek a teológiai szemléletváltás szintjén is érvényre kell jutniuk. A könyv első változata a kilencvenes évek elején, egyetemi jegyzet formájában látott napvilágot, majd hamarosan angolul és olasz fordításban, könyv alakban is megjelent, amit azóta több, kisebb mértékben átdolgozott kiadás követett. A mű legutóbbi, 2009-es változata a korábbiakhoz képest a szöveg törzsében csak kisebb javításokat tartalmaz, de egy olyan – meglepően vegyes összetételű – szöveggyűjteménnyel bővült, ami másfélszeresére (292 oldal) növelte a kötet terjedelmét. Az olvasót mindazonáltal hiányérzettel tölti el, hogy a szöveggyűjteményes és rendszerező jelleg között az előbbi javára billent meg az egyensúly.

Wicks, könyve középpontjában, a teológiai episztemológia kinyilatkoztatást értelmező tevékenységének három vonatkoztatási pontjaként mutatja be a Szentírás, a Hagymány és a Tanítóhivatal tanúságát, amelyeknek eltérő, de egymással szoros kapcsolatban álló szerepe van a hitletétemény tartalmának feltárásában. A három központi fejezetet a teológiatörténeti tapasztalatok legfontosabb elemeit közvetítő bevezető, valamint az egyéni és közösségi egyházi tapasztalat teológia művelésében betöltött szerepéről szóló zárófejezet keretezi. Wicks témavezetése egyes részletek kommentálásánál olyan hosszan elidőz, hogy sokszor a tágabb összefüggések kibontására egyáltalán nem is kerülhet sor. A mű azt a törekvését következetesen végigviszi, hogy a hagyományos *locus*ok használhatóságát a XX. század teológiája alapvető felismeréseinek fényében, a *Dei Verbum*ban rögzített alapelvek tükrében elemezze. Wicks ugyanakkor – Nicholstól eltérően – nem látja szükségesnek, hogy teológiai episztemológia tankönyvének keretein belül a filozófia szerepéről és a teológiatörténeti fejlődés részleteiről önálló fejezetet ik-

¹⁴ JARED WICKS SJ: *Doing Theology*, Paulist Press, Mahwah, NJ, 2009.

tasson be. A rendelkezésre álló kereteken belül sokkal fontosabbnak ítéli a teológiai forráshelyek korszerű fundamentális teológiájának felvázolását.

RICHARD GAILLARDETZ: A KATOLIKUS TEOLÓGIA MEGALAPOZÁSA

Gaillardetz *A katolikus teológia megalapozása: Bevezetés a teológiai ismeretelméletbe* című műve (magyar fordítása előkészületben),¹⁵ Wicks nyomán, ám az ő kötetéhez képest csak fele akkora terjedelemben, a korábbi munkáknál egyháztanilag sokkal kidolgozottabb keretben kínál vezérfonalat episztemológiai bevezető kurzusokhoz. A szerző jó érzékkel egyszerre érvényesíti a teológiai és pedagógiai rendszerező elveket, kerek áttekintést nyújtva a teológiai ismeretelmélet alapkérdéseiről és a kapcsolódó egyházi dokumentumokról.

Gaillardetz gondolatmenete a kinyilatkoztatás teológiáját és a II. Vatikáni Zsinat teológiai horizontját felvázoló bevezető után három fő részre tagozódik. Az első rész a Szentírás és Szenthagyomány fundamentális teológiájának összefonódó alaptémáit járja körül, a kinyilatkoztatás elsődleges tanúira irányítva a figyelmet – egyúttal az olvasó ezekkel kapcsolatos kortárs kérdéseit szem előtt tartva. A második rész az elsődleges tanúk teológiai értelmezését artikuláló egyházi Tanítótóhivatal fundamentális teológiájának alapelveit fekteti le, figyelmet fordítva a Tanítótóhivatal természetére, megnyilatkozási formáira és az egyházi *doctrina* szerkezeti kérdéseire. Gaillardetz itt a legszorosabb szakterületén mozog, amikor a Wicks által is nagyra becsült, korábbi monográfiáját ülteti át tankönyvi keretek közé.¹⁶ A harmadik részben Newman II. Vatikáni Zsinat által jóváhagyott meglátásai jelentik Gaillardetz számára a vezérfonalat, amikor a hívők hitérzékének szempontja felől egyháztani-pneumatológiai keretbe helyezi az elsődleges tanúk és a Tanítótóhivatal alapvető teológiáját (vö. LG 12). Itt kap helyet a teológusok egyházi hivatásának és a hívek egyházi tanítással való belső azonosulásának tárgyalása is. Az egyes fejezetek feldolgozását a teológiai diskurzushoz kapcsolódó témák – függelékben elhelyezett – vázlatos áttekintése segíti. Egyértelműen kimondható, hogy a rendelkezésre álló munkák közül – formai és tartalmi szempontból egyaránt – ez a mű érvényesíti a legteljesebben azokat a Newman által is hangsúlyozott irányelveket, amelyeknek a II. Vatikáni Zsinatot követő alkalmazhatósá-

¹⁵ RICHARD GAILLARDETZ: *By What Authority?: A Primer on Scripture, the Magisterium, and the Sense of the Faithful*, The Liturgical Press, Collegeville, MN, 1997.

¹⁶ Lásd RICHARD GAILLARDETZ: *Teaching with Authority: A Theology of the Magisterium in the Church*, The Liturgical Press, Collegeville, MN, 1997.

gáról Avery Dulles készített máig iránymutató témavázlatokat. Szerkezetét, tartalmát és hangsúlyait tekintve ezidáig Gaillardetz tankönyve a legkövetkezősebb vállalkozás ennek a tervrajznak az életre váltására.

AZ IGAZSÁGHOZ CSAKIS MAGÁN AZ IGAZSÁGON KERESZTÜL VEZET AZ ÚT

Végezetül – éppen a katolikus episztemológia sajátosságainak jobb megragadásához – nem haszontalan kitekinteni más keresztény felekezetek hasonló tankönyvirodalmának irányába is. Az egyes felekezetek között a témában szóhasználati különbségek figyelhetők meg, bár nincsen szó kizárólagosságról. Ahol a katolikusok jellemzően „episztemológiáról” beszélnek, a protestánsok „hermeneutikát” emlegetnek, a keleti keresztények pedig „gnószeológiáról” írnak. Az első évezred teológia-felfogására hivatkozó ortodox munkák közül itt Alkiviadis C. Calivas széles körben használt *Teológia: Az Egyház lelkiismerete* című tankönyvéhez fűzünk néhány megjegyzést.¹⁷

Katolikusok és ortodoxok számára közös pont az a meggyőződés, hogy a teológia és a keresztény tanítás valódi alanya nem a teológizáló egyén, hanem az egyénen túl az Egyház hittudata, amely doktrinális viták kritikus pillanataiban „az Egyház lelkiismerete”-ként tévedhetetlen döntések fóruma lehet. A teológia a szorosan egymásra utalt Szentírás és Szentagyomány egybehangzó tanúságából indul ki, amely elevenen visszhangzik a kortárs egyházi hittudatban. A teológia ezek alapján bontja ki a kinyilatkoztatott igazságot kifejtő *doctrinát*, amelyen keresztül Isten Igéje „szakramentálisan” lesz jelenvalóvá az Egyházban. Calivas kifejti az ortodox felfogásnak azt a hangsúlyát, hogy a tanítással kapcsolatos tévedhetetlenség karizmája, a hívők hitérzéke által, az egész egyháztesthez rendelhető hozzá, de a tanítás vitatott ponton való meghatározásában a hierarchiának különleges szerepe lehet. A krisztológiai és pneumatológiai szemlélet perichorézisze, egymást átjáró kettőssége adja mindennek az egyháztani keretét. Calivas azt is hangsúlyozza, hogy a teológia elsődleges közege a Szent Liturgia, másodlagos közege az akadémikus világ, de mindkettő egyaránt fontos az Egyház mai élethelyzetében. A részletekre vonatkozó valós különbségeken túl, mindenképpen érdemes megfigyelnünk John Henry Newman patrisztikus kutatásokra alapozott episztemológiai vázlata és az ortodox szemlélet között mutatkozó rokonságot.

¹⁷ ALKIVIADIS C. CALIVAS: *Theology: The Conscience of the Church*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, MA, 2002.

Newman érett episztemológiai felfogása – a katolikus hit hangsúlyainak megfelelően – egy nagyon lényeges ponton eltér az ortodox felfogástól. Newman hangsúlyozza az apostoli és a kortárs Egyház hittudatának folytonosságában azokat a szigorú történelmi értelemben nem folytonos elemeket, amelyek abból fakadnak, hogy „[E]z az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik” (DV 8). Ez az eredeti kinyilatkoztatás értelmének különböző egyháztörténeti helyzetekhez szabott, teljesebb feltárlásához vezető folyamat a katolikus tanítás szerint a hívők testületének hitérzéke, a teológusok munkája és az Egyház Tanítóhivatala által megy végbe. Katolikus felfogásban a Szenthagyomány és a hierarchia tanítói tevékenységének kapcsolata lényegesen más formában valósul meg, mint a keleti kereszténység felfogása szerint. Nem véletlenül a primátus kérdésköre jelenti a teológiai episztemológia számára is a katolikus–ortodox párbeszéd legfontosabb kihívását.

* * *

A fentiekben a katolikus teológiai ismeretelmélet tankönyvekben követhető, kortárs útkereséséről adtunk vázlatos áttekintést, amelyhez a történeti bevezető és az ortodox kitekintés csak a tájékozódást segítő keretként szolgált. Az episztemológia célkitűzésével kapcsolatban mindig hasznos szem előtt tartanunk a klasszikus athéni filozófusoknak azt a szinte misztikus belátását, amely szerint a módszer (és a mi esetünkben az azt magában foglaló episztemológiai tematika) olyan „idegenvezető” az igazság felé tartó úton, amellyel csakis maga az Igazság ajándékozhat meg minket.¹⁸ Innen már csak egy lépés az a keresztények számára ismerős felismerés, hogy az Igazsághoz vezető út végső soron elválaszthatatlan magától az Igazságtól, aki maga világítja meg azt.

¹⁸ ARISZTOTELÉSZ például a *Metafizika* első könyvének harmadik fejezetében, a 984b résznél tesz utalást arra, hogy a kutató embert végső soron maga az Igazság sarkallja kutatásra, és utat is mutat saját magához.